

УДК 821.161.2 – 312.9.09

СОКОЛОВА Алла

**РОМАН ВІТАЛІЯ КЛИМЧУКА «РУТЕНІЯ. ПОВЕРНЕННЯ
ВІДЬМИ» В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО
МІФОЛОГІЧНОГО ФЕНТЕЗІ**

У статті розглянуто міфологічний аспект роману Віталія Климчука «Рутенія. Повернення відьми» (2011). Основну увагу приділено вивченню фольклорної природи твору та поетики демонологічних образів. Центральним мотивом роману є традиційний мотив подорожі, дороги головного персонажа – відьми Рутенії. Віталій Климчук створює всесвіт «Рутенії», керуючись міфопоетичними уявленнями про Дерево життя чи Світлове дерево. Українську демонологію представлено в образах відьмаків, чортівні, русалок, злиднів.

Ключові слова: міфологізм, фольклор, фентезі, демонологія.

Проблема творчих взаємин фольклору та літератури набуває останнім часом нового наукового осмислення. З'явилась вагома низка публікацій, в яких порушено різноманітні аспекти проблеми фольклоризму в художній літературі. Це праці таких відомих дослідників фольклорно-міфологічної парадигми тексту, як В. Антофійчук, О. Забужко, І. Зварич, Л. Копаниця, А. Нямцу, Я. Поліщук, Л. Скупейко та ін. Ці та інші вчені прагнуть збагнути фольклор та літературу не стільки в їх історико-генетичній послідовності, скільки в органічній типологічній єдності, потрактовуючи «фольклорне начало» як передумову художньої творчості того чи того автора, як своєрідний «генетичний код» індивідуального художнього мислення.

Будучи органічним виразником ментальності й найдавнішої культурної ідентичності народу, фольклор стає потужним чинником, що справляє вплив на становлення новочасної літератури. Незрідка зв'язок фольклорної творчості з окремими літературними формами, жанрами та стилями виявляється тіснішим, ніж взаємні контакти всередині самої літератури [11, с. 5].

Яскравим взірцем сучасного українського етнографічно-міфологічного фентезі є роман В. Климчука «Рутенія. Повернення

відьми» (2011), сюжет і проблематика якого запозичені не зі світової фантастичної традиції, а навпаки, мають цілком автентичне коріння. Означений ракурс поетики цього тексту В. Климчука ще не попадав у поле зору професійної критики, що й зумовлює актуальність теми статті.

Мета нашої розвідки – аналіз специфіки фольклоризму роману В. Климчука «Рутенія», спрямований на пояснення нових явищ і тенденцій літературної практики початку XXI століття у їх непростих співвідношеннях із фольклором. Досягнення поставленої мети передбачає інтерпретацію роману в генетичному, структурному та контекстуальному аспектах, розкриття парадигми художнього стилю письменника та принагідне з'ясування природи генології твору.

Книга В. Климчука «Рутенія» написана у жанрі етнічного українського фентезі, в якому магія та інші надприродні явища є головними елементами сюжету, теми та місця дії.

У літературознавчій енциклопедії знаходимо таке визначення жанру фентезі: «фентезі (англ. *fantasy*: ідея, вигадка) – жанровий різновид фантастики, в якому використовуються ірраціональні мотиви чарівництва, магії, лицарського епосу, поєднані з реалістичною нарацією, змальовуються віртуальні світи із середньовічними реаліями, нетехнічною психологією. Такі твори не підлягають логічному тлумаченню як належні до наукової фантастики, тому при їх аналізі не використовується жодних мотивувань. Натомість визначальним для них є фатум, бінарна етична опозиція «добро – зло», винагорода за зусилля подолання перешкод, диво, «трансцендентне бачення» як вияв свободи» [8, с. 529 – 530].

Найголовнішими рисами цього жанру є фантастичні елементи, включені у внутрішньо цілісне місце дії, а незмінною темою – текстуальні запозичення з міфології та фольклору. Така структура допускає існування будь-якого фантастичного елемента: він може бути прихованим, або проникати в реальний світ, може втягувати героїв у світ із саме такими елементами, або може відбуватися у вигаданому світі, в якому такі елементи є невід'ємною частиною. На думку Д. Лопухова, фентезійний світ керується законами, які сам створює, дозволяючи використання магії та інших

фантастичних прийомів, однак залишаючись внутрішньо цілісним [9].

На наш погляд, «Рутенію» можна читати або як пригодницьку історію, милуючись мовою, ритмомелодикою, метафорикою тексту і багатством деталей; або як філософсько-соціальний твір, проекцію нашого суспільно-політичного життя на фентезійний світ.

Дія книги відбувається в казковій землі України, яка поєднує елементи українських казок, скандинавської міфології, популярних фентезі-саг ХХ століття. Зазиваючи читача до світу пригод, автор майже одразу проявляє істинне обличчя свого «фентезійного» світу. Україна поділена на частини: в одній владу мають волхви на чолі з Добровіним; в іншій владарює чаклун Ахруман.

В. Климчук вибудовує всесвіт «Рутенії», керуючись міфологічними уявленнями про Дерево життя або Світове дерево. Власне про це розповідає герой роману Добровін: *«...те, що ти бачиш – це Ява. Це світ видимого, це світ життя. Є другий світ – Нава. То світ усього, що пішло з життя. Це світ наших пращурів, світ померлих, світ навів. А є ще третій світ – Права. Права – це закони, за якими існують і Нава, і Ява»* [6, с. 157]. Саме дерево є знаком життя й сили, містить у собі натяк на відновленість буття. Даний архетипний образ підкреслює тріаду мономіфу: народження – смерть – відродження.

Жанрова природа роману В. Климчука засвідчує його близькість до казкової прози, для якої характерні такі ознаки, як таємничість, чудесність подій, динамічність їх розгортання. Центральним мотивом твору є традиційний мотив подорожі, дороги її головного персонажа. Цей мотив можна визначити як типову наративну схему, що формує його фабулу.

Відсторонений погляд на світ, у якому перебувають герої, дає змогу підкреслити екзотичність описуваного буття та незвичайність ситуації, в якій вони опиняються. Тому події такого роману розгортаються у вигляді подорожі до певної місцевості, невідомої цим героям, яка видається екзотичною територією, наповненою таємницями та несподіванками. Тобто метою подорожі є певний географічний пункт, що має сакральне та історико-культурне значення, тому шлях, що веде до нього,

проходить крізь текст: архетип шляху стає визначальною домінантою хронотопу роману. До того ж усталено визначеною є семантика місця.

Концептуально важливим є те, що для роману «Рутенія» характерний авантюрний хронотоп, який, згідно з визначенням М. Бахтіна, відзначається «технічним абстрактним зв'язком простору та часу, оберненістю моментів часового ряду та їх переміщуваністю у просторі» [1, с. 250]. Така спрямованість пояснюється його гіпертекстуальною природою, яка характеризується наявністю безмежної кількості входів та виходів у просторі тексту. Подорож триває до свого кінцевого завершення, переплітаючись із мотивом пошуку.

У романі В. Климчука герої, які здійснюють подорож на своєму шляху зазнають випробувань, скажімо, потрапляють до чорного провалля: *«Злидень стояв біля самого каменя, який раптом безгучно провалився вниз. Землетрус припинився. Бось сказав: – Ось ваш вхід під землю. Можете йти. Вони підійшли до провалля. Перше, що побачила Рута, – темряву. Глупу темряву»* [6, с. 57].

Зображуваний у романі світ настільки живий і прадавній, що сили природи в ньому стають діючими особами: *«Ніч упала на Суронж. Місто занурилось у пільму, яку силкувалися розігнати мерехтливі вогники з людських вікон. Втім, мигтіли вони боязко, ніби розуміючи: якщо прийшла ніч, має бути темно. Ніч – Чорнобожий час, час мороку, час зла. Вночі не варто ходити вулицями. Повіяв холодний вітер. Його морозний подих майнув вулицями і попрямував до замку Великого Князя. Якщо на шляху траплялося світло, він гасив його, лишаючи по собі доріжку з мороку»* [6, с. 32]. Цей світ повний музики кольорів та звуків, яка теж влітається в мову оповіді, додаючи їй особливих барв і глибини: *«Сонце сідало, фарбуючи білі замкові вежі у багрянець. Люди навколо теж ставали червоні і сутінкові. Довгі тіні падали на землю, чіплялися за стіни, дряпалися догори, до верхів'я, щоб знайти свою смерть, адже там, угорі, є лише сонце»* [6, с. 186].

Українську демонологію представлено в загадкових образах відьмаків, чугайстра, чортівні, русалок, злиднів, які є невід'ємною частиною великого, від самих початків агресивного світу довкола

людини. Центральне місце у когорті цих міфічних персонажів автор відводить відьмі Рутенії, яка не наділена тими традиційними зовнішніми, та й внутрішніми негативними ознаками, навпаки, автор зображує героїню привабливою, доброю, що надає оповіді прихованості, загадковості: «– Рудо, ти не знаєш? Рудо, ти мене врятувала від смерті! – радісно вигукнув чугайстер. – Ти опанувала мій оберіг, змогла прискорити його дію, і він встиг вилікувати мої рани, поки я не зійшов кров'ю» [6, с. 47].

Рутенія є обраною. Боги послали її на грішну землю рятувати людство, але то суто набір функцій, позбавлений людського, особистого, й це деякою мірою нівелює остаточний вибір героїні. Рутенія – відьма, себто Мати-що-Відає, вона відчуває світ і розмовляє з ним, проте її сутність найповніше розкривається, коли вона кличе зі світу мертвих свого коханого Золоту, наче дає йому друге життя, стає в містичному сенсі Матір'ю. І борня з Ахруманом для неї – передусім битва за все, з чим вона кривно пов'язана, за всіх своїх – в містичному сенсі – дітей та їхнє майбутнє.

Рутенія – учениця Добровіна й «найсильніша відьма країни», що втратила пам'ять від води Джерела забуття, протягом книги намагається віднайти себе: «– Я відьма? Я не ... Але ж я не пам'ятаю, хто я. Може, й справді відьма?» [6, с. 14]; «– Стривайте, я ній не розумію. Хто ви і звідки мене знаєте? Мене звати Рута? Хто я така? Що за силою я володію?!» [6, с. 16]. Йдеться не так про загублені спогади, як радше про свою істинну сутність, відповідь на одвічне питання «Хто Я?».

Головна героїня, відьма Рутенія – не просто чаклунка, що напилася води із Джерела забуття і втратила пам'ять, а тепер дівчину переслідують підступні вороги. Рутенія – відьма за світобаченням, «та, що відає», з нею розмовляє світ, звертається до неї шурхотом листя, шепотінням лісу, бринінням річкових хвиль, пророчими сновидіннями.

Помічником Рутенії у романі є чугайстер Віт, не менш загадковий персонаж. За народими уявленнями чугайстер – мешканець лісів і гір, якщо не прямий відповідник полісуна, то принаймні його близький родич. Високий, майже врівень із деревами, веселун. Зустрівши в лісі пастуха чи лісоруба просить потанцювати з ним. Як з'являється, так і зникає непомітно, наче

розчиняється в повітрі. Людям жодної кривди не чинить. Любить оселятися поблизу колиб лісорубів чи пастухів. Небезпеку становить хіба для нявок, яких поїдає. Але в цьому проявляється його добродетель, оскільки вони небезпечні для людини [2, с. 391; 3, с. 79; 12, с. 53 – 63]. У тексті знаходимо такий опис цього фантастичного створіння: *«Був він у білих штаних і такій же білій сорочці, вищий за неї десь на дві голови. Волосся мав біле й довге. Задовгі руки й ноги не заважали рухатися плавно. Часом він наче плив над землею – і тоді їй видавалося, що вона йде не за живою істотою, а за примарою...»* [6, с. 14].

Чугайстер пов'язаний з ніччю, вогнем, співом, музикою, танцями, тобто має всі ознаки грецького міфологічного Пана. У романі В. Климчука знаходимо подібні аналогії: *«Чугайстер підхопив Босю, і підніс до стелі. Той приклав руку, і відразу ж заволав: «Ой, пече!» Зелені плями зібралися навколо його руки, і тепер стеля палала полум'ям»* [6, с. 60].

Нижчу демонологію у творі репрезентують злидні – маленькі заморені створіння, які зображені карликами. За давніми повір'ями «злиднями звуться маленькі істоти, що заводяться в хаті. Де вони засядуть, в тій хаті чоловік збідніє, хоч би він був найбагатший. Злидні – то діти лихої Доли» [10, с. 60]. Негативні дії злиднів у романі пояснюються їх ганебним служінням Чорному Ворону Ахруману: *«Вони ненавиділи усіх, і навіть самих себе. Відколи існували злидні, точилася війна між ними і людьми»* [6, с. 22].

Демонічністю наділений у романі вовкулака – перевертень, людина у вовчій подобі, яка на час перебування в цій іпостасі, наскільки їй це пороблено, не втрачає ні людських звичок, ні людської совісті, через що потерпає як у вовчій зграї, так і в людському соціумі. Найчастіше вовком перетворює зятя теща, рідше пускають усе весілля вовками чаклуни, на прохання зведеної молодим дівчини, яку він покинув [3, с. 66 – 70; 5, с. 18 – 26; 4, с. 27 – 62]. Українська народна міфологія не знає прикладів, де б вовкулаки нападали на людей. Самі ж часто стирали руки, які слугували передніми лапами та не мали такого захисту, як на ногах, до крові. Тим часом у романі Віт говорить: *« – Я не можу рухатись. Рани занадто глибокі. Це рани від вовкулаки, і від них немає ліків. Я вже з цього лісу не повернуся. Йдіть самі»* [6, с. 44].

Як бачимо, В. Климчук активно використав образи демонічних персонажів із художньо-зображальною метою, що, своєю чергою, оживлює оповідь, надає їй водночас і природності, й ще більшої чарівності. Цій меті підпорядковані й інші демонологічні образи, які з'являються у творі лише епізодично: русалки, зільник, великі змії та інші істоти.

У боротьбі із демонічними героями носії світлого начала як зброю використовують замовляння. Постійне використання письменником автентичних українських замовлянь надає оповіді міфічного характеру, створює ефект незвичайності. Як відомо, замовляння – «наділена жанровими ознаками відносно стійка словесна ритмічна формула фольклору, усталені вислови якої вважаються засобом впливу на доквілля, на перебіг подій та досягнення певних результатів. Виголошується речитативними тирадами, що супроводжуються чаклуванням виконавців – знахарів, відьом чи відьмаків, чарівників, ворожбитів, шептух та ін.» [7, с. 380]. У цьому сенсі показовими є такі замовляння у тексті твору: *«Не сам я йду, чорним волом їду // Сухюю гадиною поганяю, // Правою ногою на поріг ступаю, // Своім ворогам язик та очі одвертаю, // Щоб вони губами не плямкали, // Зубами на нас не клацали, // очима нас не бачили!* [6, с. 119]; *Летів білий ворон із-за крутої гори, // Сів у сірого коня на грижі, // З грижа на спину, а зі спину на гриву, // А з гриви – додолу! // Поможі, крове моя, сірого коня взнудати, // Та до Суронжу дістати!»* [6, с. 120]. Звернення В. Климчука до поширених у фольклорі демонологічних образів, народних композицій та ритмізованих українських замовлянь, як видно з цитованих фрагментів роману, надають тексту казкового колориту, а відтак відповідних змістових і формальних ознак цього фольклорно-міфологічного жанру.

Представлені письменником архетипи поєднують полігенетичні і різночасові уявлення, що стає відображенням не стільки еволюції світоглядних систем давніх слов'ян, скільки її поліфонічності в народному світогляді. Міфологізм твору як інструмент художньої організації фольклорного матеріалу стає засобом структурування «вічної», вихідної, стійкої національно-культурної моделі буття. Принцип дивовижності, вигаданості саме в поєднанні з життєвими реаліями створює новаторську форму

побудови роману В. Климчука. Комплексне дослідження усіх складових його поетики визначає перспективні шляхи наближення до унікального феномену, яким є в сучасному українському літературному дискурсі художня творчість В. Климчука.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Сост. С. Г. Бочаров; Текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина; Примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.

2. Гнатюк В. М. Останки предхристиянського релігійного світогляду наших предків / Володимир Михайлович Гнатюк // Українці: Народні вірування, повір'я, демонологія. – Київ: Либідь, 1991. – С. 383-407.

3. Давидюк В. Ф. Українська міфологічна легенда / Віктор Феодосійович Давидюк. – Львів : Світ, 1992. – 175 с.

4. Давидюк В. Ф. Вовчі потачки на Поліссі / Віктор Феодосійович Давидюк // Крокове колесо: Нариси з історичної семантики українського фольклору. – Київ: Наукова думка, 2002. – С. 27 – 62.

5. Давидюк В. Ф. «І я вовк»: Культ вовка-предка у фольклорі та віруваннях населення Полісся / Віктор Феодосійович Давидюк // Крокове колесо: Нариси з історичної семантики українського фольклору. – Київ: Наукова думка, 2002. – С. 18 – 26.

6. Климчук В. О. Рутенія. Повернення відьми : [фантастичний роман] / Віталій Олександрович Климчук. – Вінниця : Теза ; Харків : Фоліо, 2011. – 376 с.

7. Літературознавча енциклопедія : У двох томах. Т. 1. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.

8. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.

9. Лопухов Д. Б. «Що таке фентезі?» : [Електронний ресурс] / Дмитрій Борисович Лопухов. – Режим доступу: <http://www.ardalibrary.net/arda/whatsfantasy.htm>

10. Нечуй-Левицький І. С. Світогляд українського народу: ескіз української міфології / Іван Семенович Нечуй-Левицький. – К.: АТ «Обереги», 1993. – 88 с.

11. Поліщук Я. О. Фольклорний код в українській літературі / Ярослав Олексійович Поліщук // Дивослово. – 2008. – № 9. – С. 45 – 49.

12. Пушик С. Г. Чугайстер: міфічний персонаж української народної поезії Карпат / Степан Григорович Пушик // Народна творчість та етнографія. – 1994. – № 2 – 3. – С. 53 – 63.

СОКОЛОВА А.

РОМАН ВИТАЛИЯ КЛИМЧУКА «РУТЕНИЯ. ВОЗВРАЩЕНИЕ ВЕДЬМЫ» В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО УРАИНСКОГО МИФОЛОГИЧЕСКОГО ФЕНТЕЗИ

В статье рассмотрен мифологический аспект романа Виталия Климчука «Рутения. Возвращение ведьмы» (2011). Основное внимание уделяется изучению фольклорной природы произведения и поэтики демонологических образов. Центральным мотивом романа является традиционный мотив путешествия, дороги главного персонажа – ведьмы Рутении. В. Климчук создает вселенную «Рутении» руководствуясь мифопоэтическими представлениями о Древе жизни или Мировом древе. Украинская демонология представлена в образах ведьмаков, чертовщины, русалок, злыдней.

Ключевые слова: мифологизм, фольклор, фэнтези, демонология.

SOKOLOVA A.

THE NOVEL BY VITALY KLIMCHUK «RUTHENIA. RETURN OF THE WITCH» IS IN THE CONTEXT OF THE MODERN UKRAINIAN MYTHOLOGICAL FANTASY

The novel by Vitaly Klimchuk «Ruthenia. Return of the Witch» (2011) is a pictorial example of the modern Ukrainian ethnographic and mythological fantasy, the story and the problems are not borrowing from the world fantastic tradition, but on the contrary, are completely authentic roots.

The aim of our research is the analysis of the specific folklorism of the novel written by Vitaly Klimchuk «Ruthenia», aimed at explaining the new phenomena and trends in the literary practice in the beginning of the XXI century and their relation to the folklore.

The achievement of this goal is to interpret the novel by genetic, structural and contextual aspects, to reveal the paradigm of the writer's artistic style and to explain the nature of the genealogy work.

The book by Vitaly Klimchuk «Ruthenia» is written in the genre of the ethnic Ukrainian fantasy where the magic and other supernatural phenomena are the main elements of the plot, theme and locale.

The action of the book takes place in a magical land Ukraine, which combines elements of Ukrainian fairy tales, Norse mythology, the popular fantasy-saga twentieth century.

Vitaly Klimchuk creates the univers of «Ruthenia» guided by mythical and poetic ideas about the Tree of life or the World tree. This tree is a sign of life and strength, it contains a hint of being updated. This emphasizes the archetypical image of a triad monomyth: birth – death – rebirth.

The genre of the novel nature of Vitaly Klimchuk testifies to its proximity to the fabulous prose, which is characterized by such features as a sacrament, miraculous events, dynamic deployment.

The main theme of the novel is the journey of the witch Ruthenia, who is the main character of the novel. The Ukrainian demonology is represented by the images of witchers, devilry, mermaids and poverty. The system's polyphony of the ancient slovenias' world outlook is displayed in the compound of these polygenetic and nonequal notions.

The novel's mythologism as an artistic organization's tool of the folk material becomes the way of structuring the «eternal», outgoing, steady national and cultural model of existence.

A comprehensive study of all its poetics identifies the promising ways of the approaching the unique phenomenon, which is the artistic creativity of Vitaly Klimchuk in the modern Ukrainian literary discourse.

Key words: mifologizm, folklore, fantasy, demonology.

УДК 2:81'42:82 (73)

Оксана ШОСТАК

ПОСТМОДЕРНИЙ КІТЧ ЯК ШЛЯХ ДО ВИЯВУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ТВОРЧОСТІ ДЖЕРАЛДА ВІЗЕНОРА.

У статті окреслено використання іронічного кітчу у романі «Духи» письменника корінного походження Джералда Візенора. Визначається важливість кітчу у творчості корінних письменників як форми пародіювання мейнстримної культури та розуміння історії США.